

«У ФОРМІ ПІЗНАВАННЯ ВЛАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВОЄРІДНОСТІ...»

Постать Костянтина Чеховича уособлює яскравий зразок репрезентанта т. зв. католицької критики в українському літературному процесі галицького регіону міжвоєнного двадцятиліття ХХ ст. Репрезентанта, що намагався поєднати національну ідею з ідеєю християнської етики як фактор самоствердження на шляху до незалежності. Свої погляди він розвивав, як і багато інших інтелектуалів і громадських діячів того часу, переважно на матеріалі мови та літератури, що не викликало такої підозри, як політична публіцистика, з боку окупаційної польської влади, але мало вплив на читачів.

Ім'я цього українського філолога, літературознавця, громадсько-релігійного діяча, мовознавця, педагога, редактора досі мало відоме не тільки широкому колу читачів, а наукові праці його не ввійшли в широкий науковий обіг. Тимчасом наукова діяльність вченого, що активно розгорнулася у період міжвоєнного двадцятиліття в еміграції та в Західній Україні, дає підстави розглядати його поряд з такими посталями, як Гавриїл Костельник, Микола Гнатишак, Григорій Лужницький та інші представники творчої інтелігенції того часу, що орієнтувалися на засади християнського світогляду.

Про життя Костянтина Чеховича маємо скупі відомості, та вони все ж дають можливість окреслити основні віхи його біографії.

Народився Костянтин Володимирович Чехович 25 травня 1896 р. в с. Хирина Перемиського повіту (тепер на території Польщі) у священничій родині. Батько назвав сина іменем свого

дядька – перемиського єпископа Костянтина Чеховича, українського патріота, який багато зробив для поширення науки й освіти в цьому краю. За його сприяння було збудовано в Перемишлі духовну семінарію, український інститут для дівчат, фінансові установи для українського населення. Після смерті батька (1900) мати з трьома дітьми перебралася до Перемишля до своєї матері. Там Костянтин з відмінними оцінками закінчив українську гімназію і того ж 1914 р. разом з групою друзів здійснив поїздку на велику Україну: побували в Києві, поклонилися Шевченковій могилі, добралися до Хортиці та помилувалися Дніпровими порогами, тоді ще не закованими в бетон.

У 1915 р., коли російська армія відступила з Галичини, вступив до Львівського університету на богословський факультет, який серед інших мав ту перевагу, що студенти його були звільнені від військової повинності навіть у час війни. Та в час проголошення Західно-Української Республіки 1 листопада 1918 р. ніщо не могло втримати юнака від участі у бурхливих подіях того часу. У чині хорунжого Української галицької армії він бере участь у воєнних походах, а після поразки Визвольних змагань 1918–1920 рр. опиняється у Чехословаччині в таборі інтернованих українських вояків.

Перебравшись у 1921 р. до Праги, як і тисячі інших українських борців за незалежну Україну, прагне здобути освіту і стає студентом щойно перенесеного з Відня до Праги Українського вільного університету, де вивчає філософію та слов'янську філологію у відомого мовознавця і літературознавця Степана Смаль-Стоцького. Тоді ж починається і наукова діяльність молодого вченого: він пише працю «Йосиф Добрянський і українська мова», яка була опублікована в журналі «Slavia». Учений поділяє тезу свого вчителя про те, що не існувало спільної староруської мови, її вигадали російські мовознавці, щоб присвоїти собі культурну спадщину давньої Русі.

Захистивши докторську дисертацію «Нарис і критика філософії Людвіга Феєрбаха» (1921), К. Чехович стає асистентом кафедри філософії Українського наукового інституту в Берліні, в якому працює у 1926–1929 рр. Ця академічна установа, заснована з ініціативи гетьмана Павла Скоропадського, була покликана поширювати в Західному світі відомості про Україну, її історію і культуру.

Директором Інституту в ті роки був відомий історик Дмитро Дорошенко, працювали в ньому також філологи Зенон Кузеля і Микола Гнатишак. Саме тут була написана основна праця К. Чеховича – «Олександр Потебня – український мислитель-лінгвіст», яка вийшла у Варшаві 1931 р.

У 1930 р. в зв'язку з економічною кризою Український науковий інститут у Берліні став згортати свою діяльність, і в 1931 р. Чехович повернувся до Праги, де був обраний доцентом слов'янської філології філософського факультету Українського вільного університету. Але вже восени того ж року, відгукнувшись на запрошення ректора богословської академії о. д-ра Йосифа Сліпого викладати старослов'янську мову, переїздить до Львова. У 1935 р. він стає надзвичайним професором філософського відділу, а з 1936 р. – ще й редактором наукового піврічника «Слово», присвяченого проблемам мови, літератури та етнографії. Після вступу радянських військ до Львова К. Чехович був заарештований і лише завдяки щасливому випадку (при відступі 1941 р. більшовики не розстріляли його тільки через те, що не встигли дійти до останньої камери) залишився живий. Під час німецької окупації проживав у Львові, але після війни, в 1945 р., був заарештований і засуджений на 10 років і засланий у Сибіру. Ситуація ускладнювалася тим, що ще перед арештом він потрапив під автомобіль, зламав ногу і залишився на все життя інвалідом.

Після відбуття 10-літнього терміну в 1956 р. К. Чеховича мали відвезти в Казахстан у будинок інвалідів, але йому вдалося виїхати до Польщі, де мешкала його дружина. Там він написав спогади «Моє життя і мрії». Помер у 1987 р.

Як учений К. Чехович починав з мовознавчих студій.

Ще навчаючись в Українському вільному університеті, він виступив проти «теорії про спільну праруську мову, трактуючи її як намагання Росії присвоїти собі досягнення давньої української культури»¹. Питання це було частиною ширшої проблеми – визнання чи не визнання української мови, а отже визнання української нації як самостійної.

¹ Комариця М. Чехович Костянтин Володимирович / М. Комариця // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1999. – Вип. 6. – С. 355.

У тодішній ситуації, особливо після поразки Визвольних змагань, мовознавча проблема переростала в політичну, оскільки в цей час навіть серед інтелектуальних кіл Чехії поширеним було русофільство, яке підігрували представники російської еміграції, які виражали імперську позицію. Приміром, у статті «Йосиф Добровський і російська мова» Чехович саме такою позицією Добровського ладен був пояснити те, чому цей учений у переліку слов'янських мов не згадав української, хоча вона була йому добре відома. Згодом, уже у Львові, у статті «До проблеми східнослов'янської прамови» Чехович ширше обґрунтовує цей погляд, залучаючи до розмови статті польських, російських та німецьких мовознавців. Він виступає тут послідовником свого вчителя Смаль-Стоцького, який у книзі «Грамматика руської (української) мови», написаної у співавторстві з Т. Гартнером у 1913 р., доводив, що українська мова виникла з діалектних груп праслов'янської мови, а не з давньоруської, якої взагалі не існувало.

Як відомо, концепція С. Смаль-Стоцького не здобула визнання серед найавторитетніших славистів того часу – Т. Тер-Сплавінського, В. Ягіча, О. Шахматова та ін. Ю. Шевельов пояснює це, з одного боку, її недостатньою обґрунтованістю, а з іншого – ідеологічними чинниками, зокрема з боку О. Шахматова, який підтримував розвиток літератури українською мовою, але не міг позбутися імперських поглядів (послідовно вживав слово «общерусский»).

Хоча й сьогодні є немало прихильників – справжніх чи удаваних – спільної давньоруської «мовної колиски», уже в часи Чеховича ця теорія помітно захиталася.

Він оперував значною кількістю мовних фактів і теоретичних аргументів, щоб робити висновок:

Теорія про східнослов'янську прамову, znana більше під назвою теорії про т. зв. праруську мову, має сьогодні виразний характер фікції та ще й такої, яка не сприяє об'єктивному науковому дослідженню, а яка навпаки заводить дослідників на шлях шкідливих для наукової правди здогадів і висновків.²

---

² Чехович К. До проблеми східнослов'янської прамови / Константин Чехович // Слово (Львів). – 1936. – Ч. 3. – С. 3.

Позицію С. Смаль-Стоцького поділяв і його учень, визначний філолог того часу Василь Сімович. У статті «Огляд лінгвістичних праць української еміграції» він, зокрема, писав:

[...] акад. Смаль-Стоцький проводить у своїх працях думку, щоб, відкинувши непевну з погляду структури української мови теорію про «праруську мову», куди живосилом зятягнуто й мову українську, виводити її безпосередньо з праслов'янщини, де українська мова була вже нарівні з іншими, окремим слов'янським діалектом і у своєму розвитку йшла своїм окремим самостійним шляхом.³

І те, що визнання давньоруської мови у 1930-х рр. увійшло в канон офіційного радянського мовознавства, значною мірою засвідчує ідеологічний характер цього канону.

Юрій Шевельов у фундаментальній монографії «Історична фонологія української мови», досліджуючи формування української мови на основі звукозмін від VII–XII ст., іронічно зауважує, що

поняття східнослов'янської єдності, якщо під ним мається на увазі щось більше, ніж суто географічна близькість, є такою самою метафорою, як «Схід» чи «Захід» сонця, що згадується в мові на щодень упереч науковим поглядам Галілео Галілея, яких ми дотримуємося, стосовно місця Землі в Усесвіті. Якщо поняття східнослов'янської єдності має бути сенсовним з лінгвістичного пункту зору, його треба вивести як результат дослідження, а не постулювати голослівно від початку.⁴

Дослідник простежує «низку звукозмін, що сформували фенологічні характеристики української мови від самих її початків як діалектної групи у складі праслов'янської мови аж до нашого часу», а не у складі східнослов'янських діалектів.

Ю. Шевельов доходить таких висновків стосовно меж становлення української мови:

Староцерковнослов'янську створив Кирило з Солуна коло 863 року, як згодом німецьку – Мартін Лютер своїм перекладом Біблії 1522–1942 років, італійську Данте своїми писаннями початку 14 ст.

Неможливо знайти таку дату для кожної живої мови, також для української. Умовна дата постання давньоукраїнської літературної

³ Сімович В. Праці : в 2 т. / Василь Сімович – Чернівці, 2005. – Т. 1 : Мовознавство. – С. 380.

⁴ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов ; [пер. з англ. С. Вакуленко, А. Даниленко]. – Харків, 2002. – С. 4.

(церковної) мови – дата хрещення Руси – 988. Цю мову можна і слід назвати давньоруською. Але справжня, «жива» українська мова ніколи не була «давньоруська», ніколи не була «спільноруська», ніколи не була тотожна з російською, не була предком або нащадком, або відгалуженням російської мови.⁵

У контексті загальних проблем лінгвістичної полеміки про джерела формування української мови викликає інтерес стаття «Ана рѣина», присвячена аналізу власноручного кириличного підпису 1063 р. Анни Ярославни, дочки київського князя Ярослава Мудрого, французької королеви, на грамоті сина, французького короля Філіпа I, регентом якого вона була. Проаналізувавши численні статті, присвячені дослідженню цього підпису, автор дійшов висновку, що вчені розглядали його з огляду на особливості системи звукозмін старофранцузької, латинської та російської мов, що не давало можливості з'ясувати звучання «ъ» та відсутність «g» у підписі. Натомість розв'язати це питання, на думку автора, допомагає характер української звукової системи XI ст.

Латинський підпис, зложений тодішніми українськими буквами, дає право здогадатися, що українська княжна на чужині не забула і українських звукових законів, а підпадаючи під їх вплив, могла ненаголошене «е» у слові геїпа вимовляти як закрите «е» середнього ряду, т. зн. приблизно так, як сьогодні звучить українське «е» в ненаголошеній позиції (напр. тибє, ривість). Пересуваючи звук «е» в тім латинськiм слові під впливом власної української вимови в напрямі до нинішнього українського «и», королева Анна вибрала для нього букву «ъ», причому сусідство попередньої букви «р» могло теж грати деяку роль, пригадуючи різні взірці групи «ръ» зі староцерковнослов'янських текстів. Цілий підпис української княжни можемо транскрибувати нинішньою українською азбукою «Ана рііна».⁶

Ю. Шевельов, який звернувся до цієї проблеми у 70-х рр. XX ст. («Про так званий підпис королеви Франції Анни»), згадавши й ім'я К. Чеховича як одного з дослідників цієї пам'ятки, стоїть на позиції, що напис королеви Анни має український характер. Полемізуючи із твердженням славіста М. Фасмера, що суперечка навколо

⁵ Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. / Юрій Шевельов – К., 2008. – Кн. 1 : Мовознавство. – С. 397–398.

⁶ Чехович К. Ана рѣина / Константин Чехович // Слово. – 1937. – Ч. 3. – С. 14.

напису має значення для вивчення історичної фонетики російської мови, він стверджує, що зазначена проблема не має стосунку до історії російської мови, бо хоча стандарт старослов'янської мови XI ст. поширився серед усіх східних слов'ян, ліг у підвалини російської літературної мови, фонетична система київських теренів не була експортована на північ і продовжила розвиватися в сучасній українській мові. Тому, на переконання Ю. Шевельова:

більшість тлумачень напису Ана рііна зійшли нанівець, оскільки вони були скеровані на розв'язання проблем, пов'язаних із природою російського ь (перед j або в будь-якій іншій позиції), тимчасом як насправді ми маємо тут справу з українським явищем, що знаходить своє відображення в усіх слов'янських, окрім російської, мовах. Пам'ятки, писані у Києві або киянами, можуть бути використані при вивченні російської літературної мови, але вони не мають жодного стосунку до історичної фонології.⁷

Ю. Шевельов поділяє також думку, що в написі королеви Анни відбувся процес загальнослов'янського звуку [g] в [h], що відповідає природі української мови.

Таким чином проблеми, які хвилювали К. Чеховича, знайшли подальший розвиток у наступних мовознавчих дослідженнях.

Методологічною основою праць для Костянтина Чеховича була теорія геніального українського вченого Олександра Потєбні, що мала у своїй завершній стадії стати універсальною естетичною системою. І хоч Потєбня не зміг чи не встиг її завершити, ті або інші аспекти його теорії знайшли прихильників і послідовників серед таких авторитетних дослідників словесності, як О. Мандельштам, М. Сумцов, Я. Мукаржовський, В. Шкловський, О. Білецький...

Серед учених еміграційного кола того часу для пропаганди і розвитку потєбнянських ідей найбільше зробили: в міжвоєнний період – Леонід Білецький і К. Чехович, а в повоєнний – Іван Фізер; хоч ці ідеї мали вплив і на інших українських мовознавців та літературознавців, зокрема С. Смаль-Стоцького, В. Сімович та ін.

Л. Білецький і К. Чехович розробляли різні аспекти потєбнянської естетичної системи. Білецький у книзі «Перспективи

⁷ Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. – Кн. 1. – С. 419.

літературно-наукової критики» (1924) на основі положень, «розкиданих» у різних працях Потебні, намагався реконструювати цілісну систему поглядів ученого, яка охоплює цілий комплекс проблем, що визначило характер його школи як поетико-психологічної.

Потебня розкрив нам те, – писав Л. Білецький, – що є поезія, яка її зовнішня і внутрішня природа, в чому тайна її життя навіть у далекій будучині й які етапи її внутрішнього розвитку. До ясної й переконливої відповіді на всі ці питання довело вченого те, що в основу своїх наукових дослідів над поезією він поклав принцип повної аналогії між повстанням та розвитком поезії як таким.⁸

Л. Білецький основну увагу зосередив на з'ясуванні проблем потебнянської теорії (до названих у наведеній цитаті додамо проблему психології творення та сприйняття художнього тексту, усвідомлення різноманітності між образом і значенням як перехід від міфу до метафори тощо).

К. Чехович теж задекларував у вступі до своєї праці, що він ставить своїм завданням «бодай у загальних рисах передати по-українськи цілу систему думок нашого великого ученого і мислителя, і то дійсну систему самого Потебні у неперекрученому вигляді»⁹. Це уточнення було викликано твердженнями деяких авторів, зокрема Віктора Петрова, що в працях Потебні не висунено нових, власних ідей, а вони є лише відгомном теорій Гумбольдта, Штайнтала, ба навіть компіляцією їхніх праць. Такі твердження значною мірою спровокував сам Потебня, «маскуючи» власні ідеї формою коментарів до праць інших учених. Сьогодні, особливо після появи праці І. Фізера «Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні» (1996), доказано, що праці українського вченого не тільки мали оригінальний характер, а й містили ідеї методологічних концепцій, які були розроблені в ХХ столітті.

Подавши широкий біографічний нарис про Потебню, написаний на основі опублікованих на той час досліджень про вченого, а

⁸ Білецький Л. Перспективи літературно-наукової критики / Леонід Білецький. – Прага ; Берлін, 1924. – С. 4.

⁹ Чехович К. Олександр Потебня: український мислитель-лінгвіст / Др. Константин Чехович. – Варшава, 1931. – С. 6. – (Праці українського наукового інституту. – Т. 4 : Серія фільологічна ; кн. 1).

також архівних матеріалів, зокрема з його перебування за кордоном, Чехович викладає основні позиції його філософії мови та поетики на тлі тогочасних концепцій європейських концепцій. Особливу увагу зосередивши на питанні про роль мови в духовному розвитку як окремої індивідуальності, так і цілої нації у трактуванні О. Потебні, переконаний, що коли «золоте зерно його думок упаде на чорнозем українського життя і науки і щойно тоді виявить усю свою плодючість»¹⁰.

Варто зазначити, що й попередник Чеховича Л. Білецький підкреслював постійне тяжіння О. Потебні до українських проблем, що робить його українським ученим: дослідження «Слова о полку Ігоревім», української народної поезії, видання творів Г. Квітки-Основ'яненка за своєю редакцією, спроби перекладу «Одіссеї» українською мовою і т. д., що не подобалося офіційній адміністрації Харківського навчального округу. І все ж заклики дослідника «піднести ідеї свого найбільшого вчителя до ролі того світоча, який освітив би всю поетичну творчість свого народу так, як цього вимагають інтереси української науки»¹¹, усе таки мали загальний характер. Натомість Чехович прагнув проаналізувати національний аспект теорії О. Потебні як систему поглядів на національність, націю як чинник духовного життя, присвятивши цій проблемі окремий розділ «Теорія національності».

На думку Чеховича, Потебня виводив формування нації не із зовнішніх обставин, а з внутрішніх джерел, «містичного ядра», що

живе у підсвідомих глибинах етнографічної маси та що може видобути на поверхню свідомості і стати керманічем усіх національних змагань в усіх ділянках життя. Об'єктивна національність може йти із темних глибин підсвідомого хотіння на ясний шлях свідомих зусиль волі. На ґрунті даної нації можна і треба плекати ідею власної національності не лише у формі чуттєвого наставлення думки, але перш за все у формі пізнання власної національної своєрідності та у формі культурної і політичної програми, основаної на тім пізнанню.¹²

¹⁰ Там само. – С. 10.

¹¹ Білецький Л. Перспективи літературно-наукової критики. – С. 30.

¹² Чехович К. Олександр Потебня: український мислитель, лінгвіст. – С. 97.

Національну ідею О. Потебні Чехович пов'язував передусім з такими складниками, як національна мова і національна свідомість. Трактуючи мову не лише як систему засобів пізнання, а й естетичного та морального становлення особистості, український мислитель і педагог надавав значення використанню рідної мови в процесі виховання. Зокрема, він був переконаний у шкідливості навчання дітей кількох мов. Потебня порівнював одночасне вивчення кількох мов із навчанням гри на кількох інструментах, що шкідливе для повноцінного музиканта, бо тяжко бути і добрим скрипалем і, приміром, добрим віолончелістом. Швидкість думки, як і віртуозна гра, вимагає вправляння, навіть більше, бо мова не механічний інструмент, а пов'язана з цілим психофізичним організмом дитини.

Знання двох мов в ранньому віці, – цитує Чехович лист Потебні до Олени Штейн, – це не є опанування двох систем виявлення і передавання одного і того самого круга думок, лише роздвоювання цього круга, через що утруднюється досягнення одноцілого та перешкоджається науковій абстракції¹³, а пам'ять учнів при тім перетворюється у щось на зразок палімпсеста.

Цілком зрозуміло, що проблема дитячої двомовності, якщо врахувати, яку роль у розвитку дитини він надавав мові матері, впливала з ситуації, у якій перебувала Україна. Бо ж та друга, не материнська мова засобом денаціоналізації, шкідливість якої О. Потебня переконливо розкрив у праці «Мова і національність» та в рецензії на видання збірки народних пісень Я. Головацького, в яких явно відчувається осуд указу 1876 р. про заборону видавати книги українською мовою і позиції тих, що таку політику підтримували. Ставлення своє він висловив народною приказкою: «Може ти, москалю, і добрий чоловік, та шинеля твоя злодій».

Не приймав Потебня теорії про спільну мову як для росіян, українців та білорусів, так, тим більше, для усіх слов'ян:

народність, проковтнута другою, після безмірної затрати сил все ж таки в кінці кінців приводить цю другу до розладу. Нинішня російська літературна мова може зберігати свою релятивну єдність лише так довго, доки вона є органом незначної меншости. Стаючи справді

---

¹³ Там само. – С.102.

«общеруською», а тим більше спільнослов'янською, вона рівночасно розпадалася би на діалекти.¹⁴

Задекларувавши в автобіографії свій український родовід по батьківській і материнській лінії, Потебня підкреслив:

Обстоятельствами моей жизни обусловлено то, что при научных моих занятиях исходной точкою моею, многим заметною, иногда незаметною для других, был малороссийский язык и малорусская народная словесность. Если бы эта исходная точка и связанное с нею чувство не были мне даны и если бы я вырос вне связи с преданием, то, мне кажется, едва ли я стал бы заниматься наукою.¹⁵

На основі багатьох фактів – української тематики багатьох праць, українських фразеологізмів як у наукових дослідженнях, так і в листах – Ю. Шевельов уже в наш час робить висновок, що

тематикою, ідеологією і почуттям Потебня був насамперед українським науковцем, який писав російською мовою. Завданням своїм і свого покоління він вважав – розробляти українську тематику й проблематику, що аж ніяк не заходило в суперечність із працею над славістичними темами (в широкому сенсі слова), і плекати живу українську мову, тим готуючи підвалини для її майбутнього функційного збагачення.¹⁶

Яскравим прикладом такого плекання є праця над перекладом українською мовою «Одіссеї» Гомера, якого вчений не встиг завершити. Про серйозність наміру свідчить уже те, що готуючись до перекладу, Потебня уклав картотеку з 2,5 тисяч слів та виразів, написаних із уроків фольклору та творів українських письменників. Учені, які аналізували переклад О. Потебні (зокрема російський літературознавець Т. Райнов), відзначили, що він вирізняється простотою і природністю і виграє цим у порівнянні навіть з класичним російським перекладом А. Жуковського.

Портрет О. Потебні К. Чехович завершує думкою, що багатогранна діяльність ученого свідчить не лише про його велику любов «до поетичного мистецтва і до української мови, але і про його

¹⁴ Там само. – С. 109.

¹⁵ Цит. за: Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2. кн. – Кн. 1. – С. 464.

¹⁶ Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2. кн. – Кн. 1. – С. 464.

незрівнянну трудящість і всесторонню талановитість, яка за інших обставин на ґрунті чисто української культури без сумніву витворила би ще не одну цінність і була би найшла собі більший відгомін і кращу оцінку, ніж це було можливо досі»¹⁷.

Сьогодні розголос ідей Потебні, безперечно, більший, аніж у час, коли писалася праця К. Чеховича, і найпереконливіший приклад – згадуване вже «метакритичне» дослідження І. Фізера «Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні». Український літературознавець із США переконливо доводить, що в працях О. Потебні знаходимо ознаки ідей, які лягли в основу таких літературознавчих шкіл ХХ ст., як феноменологія і структурна поетика, і зауважує при цьому, що теорія українського вченого позбавлена крайнощів цих шкіл, що ведуть до односторонності глумачень літературних творів.

Втім, К. Чехович уже зачепив проблему сприйняття ідей Потебні у працях деяких російських формалістів-опозитивців, зокрема В. Шкловського, відзначивши односторонність їхнього трактування потебнянської теорії, виявляючи при цьому компетентність теоретика-літературознавця.

У літературознавчих працях К. Чеховича, як і в мовознавчих, бачимо ту ж націонацентричну домінанту. При цьому він не формулює українську ідею априорі, вона впливає з системи аргументації при розгляді конкретних явищ. Назагал проблематика статей ученого не є широкою, як і коло авторів, чії твори стають предметом його аналізу. Але той або інший з творів під його пером стає мовби епіцентром, від якого поширюються кола, що захоплюють у свої орбіти нові факти, що вносять у розвиток думки нові відтінки, але в такий спосіб, щоб той епіцентр не віддалився і не загубився.

У цих нотатках зупинимося на двох статтях К. Чеховича, присвячених літературним проблемам: «Омельян Огоновський як історик української літератури» та «Постать Івана Вишенського і Мойсея в творчості Івана Франка».

Мабуть, обидві теми обрані тому, що викликалі різне сприйняття у сучасників.

---

¹⁷ Чехович К. Олександр Потебня: український мислитель, лінгвіст. – С. 152–153.

«Історія літератури руської» Омеляна Огоновського (1887–1893) була першою працею, яка охоплювала розвиток українського письменства від найдавніших часів до сучасного авторові періоду. Від цієї історії, що складається з чотирьох частин, які виходили шістьма випусками, бере початок традиція українського літературознавства, зокрема в її галицькому варіанті, що згодом здобула назву причинкарської. Позбавлена чіткої системності, вона містила великий фактичний матеріал – біографічні відомості про письменників (не раз подані ними самими) та характеристику їхніх творів, що робило цю працю незамінним джерелом при вивченні історії літератури. Таким шляхом пішло немало наступників О. Огоновського, які удосконалювали його історіографічний підхід, назвати хоча б таких літературознавців, як Кирило Студинський чи Михайло Возняк. Видатний український філолог і мистецтвознавець Іларіон Свенціцький у доповіді з нагоди 35-річчя наукової діяльності Кирила Студинського у грудні 1928 р. підкреслював:

Час, у якому виступив ювілянт із своїми першими працями науковими, знаменується у Галичині метою – збирання матеріалу, реєстрації фактів і явищ літературного життя, біобібліографії та переказу-опису поодиноких літературних творів. [...] Історія і філологія у найширшому об'ємі перепліталися і творили майже одну цілість у тодішньому житті Галицької України.¹⁸

Саме такий метод переважав у дослідженнях, які публікувалися в «Записках НТШ» та інших виданнях Товариства. Іван Франко у передмові до своєї праці «Іван Вишенський і його твори», зауважував, що він не подав у ній характеристики тогочасної української суспільності через недослідженість конкретних документів XVI–XVIII ст.

Цю прогалину якраз і заповнювали матеріали «причинкарського» та біо-бібліографічного характеру, започатковані «Історією літератури руської». Звісно, в XX ст. «причинкарський» метод

¹⁸ Свенціцький І. Загальна характеристика діяльності академіка Кирила Студинського // Записки НТШ. Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. – Львів, 1930. – Т. 99. – С. 1.

ставав анахронізмом і вважався корисним хіба що для «чорнової» роботи, яка мала бути передумовою для узагальнень і синтезу¹⁹.

Але К. Чехович вбачає іншу причину критики «Історії літератури руської» О. Огоновського. Бо навіть М. Драгоманов, який назвав цю «Історію» «зводом матеріалу», усе ж визнавав за цим зводом певну вартість. Але тільки певну й стосовно «галицьких писателів». У решті ж вона для нього – «зразок поверховного лінівства і несовісности»²⁰. Причину такого різко негативного ставлення до праці Огоновського Чехович вбачає в ідеологічній площині, а саме в тому, що в ній була послідовно дотримана ідея розвитку української літератури як окремішньої і самотньої на противагу драгоманівській концепції зв'язку української літератури з російською і навіть вписування її у загальноросійський літературний контекст.

Такий висновок К. Чехович виводить із порівняння негативної оцінки М. Драгоманова з позитивною оцінкою І. Нечуя-Левицького, який писав:

прочитавши його працю мусимо сказати, що то чоловік дуже просвітний і володіючий дуже широкою ерудицією, вислідивший науково до самого дна усе що давно писалось про український язик і літературу, що мало й має стосунок до історії української і до літератури.²¹

А І. Франко в 1893 у статті «Наше літературне життя в 1892 році» написав, що «Історія літератури руської» Огоновського

і досі є немов увінчанням всіх дотеперішніх праць детальних, а разом є широким фундаментом для дальших праць, в котрих многі тільки на її основі показуються можливими. Треба сказати, що признають навіть найгостріші критики, що праця проф. Ом. Огоновського на довгі літа буде невичерпним скарбом багатоцінних біографічних і историко-літературних фактів і подробиць. Побіч того, велику її вартість становлять подрібні і совісні переповідки змісту всіх важніших творів нашої новішої літератури...²²

¹⁹ Гнатишак М. Ідейні основи творчости Маркіяна Шашкевича / Микола Гнатишак // Слово (Львів). – 1937. – Кн. 6. – С. 31.

²⁰ Переписка М. Драгоманова з М. Павликом (1876–1895). – Чернівці, 1911. – Т. 8. – С. 143.

²¹ Нечуй-Левицький І. Українство на літературних поєвах з Московщиною / Баштовий І. . – Львів, 1991. – С. 58.

²² Франко І. Збір. творів : у 50 т. – К., 1979. – Т. 20. – С. 20.

Та все ж основним опонентом концепції О. Огоновського був російський учений Олександр Пипін. К. Чехович відносить його до категорії учених, котрі вже часом навіть погодилися з існуванням окремої нової української літератури, щоправда, лише як регіональної і підпорядкованої літературі російській²³.

Це, безперечно, так, хоч варто зауважити, що О. Пипін у другому томі «Історії слов'янських літератур» (1874–1881), написаній ним разом із В. Спасовичем, вмістив свій окремий нарис про українську літературу. Якщо зважити, що це було зроблено після Емського указу 1876 р. про заборону друкування українськомовних книг, то цілком зрозуміло, що цей вчинок знайшов схвалення серед української інтелігенції. І. Франко відразу відгукнувся у журналі «Світ» статтею «Олександр Мик. Пипін», у якій писав, що «особливо симпатичним сталося ім'я Пипіна для нас відтоді, коли він, майже перший з освічених великоросів, прилюдно підніс голос в обороні української мови і літератури, самовільно наказаної та переслідуваної царем і його прислужниками та шпіонами»²⁴. Але чи була ця українська література, про яку О. Пипін, за характеристикою І. Франка, написав кваліфікований нарис, потрактована в ньому як окрема слов'янська література, а чи як відгалуження російської? Якщо в кого (зокрема у Франка та й О. Огоновського) були з того приводу ілюзії, то вони розвіялися після появи у журналі «Вестник Европы» (1890) рецензії О. Пипіна на «Історію літератури руської» за назвою «Особая история русской литературы. По поводу книги О. Огоновского».

О. Пипін недвозначно заявив, що «южная и северная Русь составляли некогда одно племя и одно государство и имели один литературный язык»²⁵. А що стосується нового часу, то, на переконання О. Пипіна, не може бути жодного літературного сепаратизму і роздвоєння, українська література може бути лише

²³ Чехович К. Омелян Огоновський як історик української літератури / Константин Чехович // Слово. – 1936. – Кн. 1. – С. 100.

²⁴ Франко І. Збір. творів : у 50 т. – К., 1980. – Т. 26. – С. 115.

²⁵ Пыпин А. Особая история русской литературы. По поводу книги О. Огоновского / А. Пипин // Вестник Европы. – 1890. – Сентябрь. – С. 259.

провінційною, яка не становить загрози, щоб проти неї воювати, але й не може претендувати на визнання самостійною²⁶.

Втім, якщо для О. Огоновського така реакція на його працю була несподіваною, то І. Франко ще 1881 р. передбачав подібний варіант, переказуючи слова зі статті російського вченого «Об изучении древней русской словесности» про те, що «навіть коли б уважати український і великоруський народи одним народом, то й тоді не слід би заборонювати відмінного і окремого письменства українського, позаяк буйність і багатство бокових галузей не становить ущербу для головного пня, але іменно свідчить о його силі і живості»²⁷. Франко в цей час такі слова вітав. Але в 1890-х рр. ситуація змінилася. У тоні Пипіна вже не було сумніву стосовно великоруського і українського народів як одного народу, а Франко з позицій соціал-демократизму остаточно переходив на національні позиції – ім'я Пипіна з'являлося переважно у його працях про пам'ятки давньоруської літератури. О. Огоновський сам виступив в обороні своїх поглядів, дійшовши висновку про відхід Пипіна від своїх попередніх поглядів про самостійний розвиток української мови й літератури. К. Чехович думки про зміну поглядів О. Пипіна не поділяв, хоча рація тут була радше на боці О. Огоновського.

Зате еволюцію поглядів І. Франка від соціал-демократичної до національної орієнтації Чехович простежив як у загальних світоглядних засадах, так і конкретно на матеріалі поеми «Мойсей», яку вважав завершенням цього еволюційного процесу. Згодом він долучив до аналізу постаті Мойсея ще й постать Івана Вишенського, щоб до мотиву звільнення «з грійливої атмосфери Драгоманова чи соціалізму взагалі» додати мотив еволюції від атеїзму до визнання, за словами самого поета, «регенераційної сили християнства», яке змінило «моральні погляди людей», породило приклади самовідречення заради любові для інших.

Саме такий перехід від самотності до суспільної праці на користь громади, прагнення повернутися до України на заклик

---

²⁶ Там само. – С. 263.

²⁷ Франко І. Зібр. творів : у 50 т. – К., 1980. – Т. 26. – С. 115.

послів, що відвідали його в яскині і кликали повернутися до активних громадських справ, вважає Чехович виявом християнського ідеалу в «Івані Вишенському», що остаточно реалізувався у «Мойсеї»: те, що Вишенський в останні хвили хотів зробити, те стало основою життя Мойсея.

Видається усе ж, що таке трактування є відступом від релігійного канону і набуває виразних ознак світськості, що, зрештою, відчував і сам Чехович і що породило «різночитання» поеми «Мойсей» як серед інших представників богословської думки, так і серед літературних критиків католицького кола. Чехович визнає:

той час, коли Франко писав свою поему «Іван Вишенський» [...], еволюція думок в ділянці релігійній у нього ще не поступила далеко, і саме тому в останніх двох строфах першого розділу цієї поеми він помістив дуже непохвальну оцінку монашого життя. Описуючи монашу оселю на Атонській Горі, Франко закінчує цей опис такими словами:

Плачуть жалібно ті дзвони, мов нарікання докори
На людей, що змєртливи пречудовий сей куток,
Що гніздо думок високих, школу поривів героїських,
Пристань для орлів змінили на сумну тюрму для душ.²⁸

Та проте згодом риси такого механістичного детермінізму, вважає дослідник, поет переадресував Азazelеві – демоні пустелі. Що ж стосується самої постаті Мойсея, то деякі католицькі критики бачили в ньому розходження з біблійним Мойсеєм і на цій підставі відмовляли Франкові поемі в художній вартості взагалі.

«Передовсім треба зовсім різко відділити біблійного Мойсея від Мойсея Франка, – писав Гавриїл Костельник у книзі «Ломання Душ». – Не вільно нам запозичати собі даних з Біблії, бо біблійний Мойсей зовсім інший характер, зовсім інша людина»²⁹. Він не творить жодного чуда і постає не як Божий посланець, а як тверезий раціоналіст: він «виразно резигнує з тої почви, з якої виростає значіння біблійного Мойсея», а «ся почва, се чуда, які Мойсей

²⁸ Чехович К. Пастать «Івана Вишенського» і «Мойсея» в творчості Івана Франка / Константин Чехович // Слово. – 1937. – Ч. 3. – С. 99.

²⁹ Костельник Г. Ломання душ : з літературної критики / Др. Гавриїл Костельник. – Львів, 1923. – С. 73.

ділав, його непохитна жива віра в живого Бога, його великі діла, його строгість»³⁰.

Костянтин Чехович не вимагає від І. Франка ідентичності Мойсея з біблійним пророком. Для нього важлива філософська сутність цього образу. Те, що Франко відступив від біблійного оповідання, показавши смерть Мойсея не як кару за те, що він вшанував його перед синами Ізраїля, як про це сказано в Біблії, а за те, що його відштовхнув власний народ, зневірений сорокалітнім блуканням по пустелі, критик трактує не як заперечення Біблії, а як право поета на власні філософські узагальнення, посиляючись на таке твердження у «Передмові» Франка до поеми:

Крайній вислів тої психологічної реакції, що в душі поета виривається словами: «Одурив нас Єгова!», не був зовсім тріумфом демона-спокусника, який у тій хвилі зо сміхом відступає від Мойсея, але був тільки зазначенням межі людської віри та людської сили, до якої дійшовши, Мойсей почуває слова самого Бога, що розкривають йому далеко ширший кругозір від того, який міг розкрити йому Азазель, прояснюють йому високу мудрість провидіння, що кермує долею народів, і дають його душі і тілу остаточне заспокоєння»³¹.

Чехович робить свій висновок, що і постать Івана Вишенського, і постать Мойсея є об'єктивацією власної душі поета, якому теж довелося зазнати немалих кривд, пережити немало сумнівів у роздумах, «чи вірна наша, чи хибна дорога?».

Пошуком «вірної дороги» пройнята творча думка Чеховича, про що б він не писав – про мовознавчі та літературознавчі теорії, найвизначніші твори української літератури тощо. Такий підхід владно диктувала передгрозова атмосфера доби. Література служила в цей час містком для переходу із сфери естетики у сферу історіософії, естетики, релігії.

Для представників католицької критики, до яких належав Костянтин Чехович, однією із найактуальніших проблем була проблема взаємин між націоналізмом і релігією. Дві чи не найпопулярніші течії в тогочасній суспільній свідомості, два чи не найвпливовіші

³⁰ Там само. – С. 90.

³¹ Франко І. Збір. творів : у 50 т. – К., 1976. – Т. 5. – С. 207.

фактори суспільного руху перетиналися між собою, у чомусь солідаризуючись, а в чомусь протистоячи один одному.

Цим проблемам присвячені два реферати ученого – «Генеza і суть націоналізму» та «Християнський націоналізм». Прочитані в рамках суспільного тижня, що включав серію доповідей на тему «Націоналізм і християнство», вони були видані під одною обкладинкою накладом Товариства «Обнова» в 1939 р. перед вступом радянських військ до Львова і мало не всі були спалені. Авторіві вдалося буквально вигребти з попелу вцілілі примірники. Тимчасом ця книжечка містить немало цікавого для з'ясування поглядів критиків католицької орієнтації.

Засадничу базу українського націоналізму К. Чехович вбачав у любові до власної нації як до унікального, неповторного феномену, яку Т. Шевченко передав образною формулою: «Немає в світі України, немає другого Дніпра». Він пов'язує генезу націоналізму з формуванням етнічно-культурної цілісності, яка стає основою нації. Але, стверджує учений, активна любов до своєї нації є бажаним і природним почуттям доти, доки не набуває характеру колективного егоїзму і не вступає у конфлікт із засадами християнської етики.

Націоналізм у трактуванні К. Чеховича, зауважує М. Комариця, не передбачає переродження у шовінізм і імперіалізм, оскільки вчений «виразно розмежує позитивну національну ідею та крайні форми її інтерпретації, зокрема фашизм»³², зауважуючи:

Протихристиянські тенденції деяких націоналістичних теорій чи проекти дехто помилково зачисляє до самої суті націоналізму, а через те мусить дійти до помилкового висновку, ніби націоналізму взагалі не можна узгіднити з християнською релігією.³³

Характерний приклад такої інтерпретації вчений вбачає у праці тогочасного німецького філософа Альфреда Розенберга «Міф ХХ століття» і висловлює застереження, що «коли німецький

³² Комариця М. Українська «католицька критика»: феномен 20–30-х років ХХ ст. / Мар'яна Комариця. – Львів, 2007. – С. 98.

³³ Чехович К. Генеza і суть націоналізму. II Християнський націоналізм / Др. Константин Чехович. – Львів, 1939. – С. 17.

націоналізм прийме в цілості ту помилкову протихристиянську концепцію Розенберга у теоретичні підвалини свого світогляду, тоді німецька нація переживе трагедію розбудови свого національного храму на крихких підвалинах помилок і протихристиянських фікцій, а другим націям дасть відстрашаючий приклад, якими думками не можна оживляти і гартувати національного організму, якщо ми не хочемо його вкінці-кінців затроїти»³⁴. Застереження це виявилось буквально пророчим.

Відзначимо також, що К. Чехович вважав ідеологію німецького расизму шкідливішою від атеїзму соціалістичних концепцій, бо соціалізм, за його словами. – теорія, що відмирає, а націоналізм – теорія, історична роль якої тільки починається.

Етичне начало в поглядах К. Чеховича як на націю, так і на національну літературу було епіцентром, у якому сходилися погляди всіх західноукраїнських літературознавців міжвоєнного періоду, яких, попри розбіжності в окремих питаннях, об'єднує християнська орієнтація.

У час тотального насадження атеїзму в підрадянській Україні та стимулювання до переходу на латинський обряд українського населення з боку польської влади, що практично означало його асиміляцію, критики т. зв. католицької орієнтації, одним із чільних представників якої був Костянтин Чехович, під гаслом християнського націоналізму стояли на сторожі української національної ідеї і національної культури. У своїх працях виявляли і широку ерудицію, і естетичний смак, що гарантує їм заслужене місце в українському літературному процесі ХХ ст.

---

³⁴ Там само. – С. 13.